

Graiurile croaților din Carașova și satele carașovene în interferență cu limba română

Ivana OLUJIĆ

1. Croații carașoveni

Minoritatea croată este una dintre cele mai puțin numeroase minorități etnice din România. După recensământul din 2002, numărul lor se apropie de șapte mii (6807). Majoritatea croaților din România trăiesc în Banat, în trei comunități separate – una în Checea și Cenei în vestul Banatului, una în Recaș lângă Timișoara și una în șapte (nu de mult, opt¹) sate în județul Caraș-Severin.

În timp ce originea croaților din primele două grupuri este mai bine cunoscută, cei din Checea și Cenei fiind imigranți din secolul al XIX-lea, iar cei din Recaș din secolul 17, despre cel mai mare grup – cel al carașovenilor – se știe mai puțin, una dintre cauzele cunoașterii mai slabe fiind și vechimea stabilirii lor pe teritoriul Banatului, astăzi românesc. Populația slavă din această zonă apare în sursele istorice pentru prima oară în anul 1550, ceea ce duce la presupunerea că trăiesc pe aceste meleaguri cel puțin din prima jumătate a secolului 16, dar și lasă deschisă opțiunea referitoare la venirea lor și mai timpurie.²

Peste 5.500 de carașoveni trăiesc astăzi în șapte sate din Banat: Carașova (*Karaševo*), Nermet (*Nermiđ*), Clocotici (*Klokotič*), Iabalcea (*Jabalče*), Lupac (*Lupak*), Rafnic (*Ravnik*) și Vodnic (*Vodnik*), în comunele Carașova și Lupac ale județului Caraș-Severin, unde reprezintă cca 90% din populația stabilă. Doi factori – religia (catolică) și limba – au făcut posibilă menținerea caracterului lor particular distinct în pofida faptului că au fost permanent înconjuțați de alte popoare. Datorită predominanței din punct de vedere statistic a populației croate în satele menționate, limba croată este acolo nu numai limbă de familie, așa cum este uneori cazul la minorități, ci și limba mediului, folosită alături de română chiar și în instituții publice. De regulă, prima limbă a copiilor este croata, româna fiind înșușită abia la intrarea în sistemul de învățământ (grădiniță, școală).

2. Graiurile carașovene

Graiurile carașovene sunt graiuri de tip *štokavian-ekavian* arhaice, considerate în principiu parte a dialectului *torlac*³, răspândit astăzi în sudul Serbiei și cu vorbitori predominant sârbi. Sunt numite uneori „graiurile cu *iatul* nesubstituit”, fiind și astăzi clară diferența între cuvintele în care *e* este reflexul vechiului *iat* și cele în care *e* este de altă origine (spre deosebire de alte graiuri *ekaviane*), dar și având în vedere faptul că înlocuirea *iatului* cu *e* nu este consecventă (în silabă neaccentuată se înlocuiește cu *i*).

¹ Tilor, din comuna Doclin.

² Castilia Manea-Grgin, *Društveni razvoj rumunjskih Hrvata-Karaševaca u 17. i 18. stoljeću*, Zagreb, 2004 (lucrare de doctorat), p. 91.

³ J. Lisac, *Hrvatska dijalektologija*, Zagreb, Tehnička knjiga, 2003, str. 143.

Cu toate că graiurile carașovene reprezintă o unitate lingvistică, există mai multe distincții între ele, specifice fiecărui sat, unele chiar și în interiorul satului Carașova. Cea mai evidentă izoglosă este reflexul *ierurilor*: în Carașova și Iabalcea el este *a* (*lak*), în Rafnic *e* (*lek*), iar în celelalte sate – Lupac, Clocotici, Vodnic și Nermet – *o* (*lök*).⁴

Trăsături comune, însă, ar fi de exemplu: păstrarea fonemului /l̥/, *l* vocalic (care în croată literară a dat *u*), cum ar fi în exemplele *dlg* („lung”), *slnce* („soare”), *mlsti* („mulge”); existența fonemului /dz/, cum ar fi în exemplul *dzvezda* („stea”; în croata literară *zvjezda*), păstrarea consoanei *l* în poziția finală, în croata literară înlocuită cu *-o*, cum ar fi în exemplele *bil* („fost”), *kotal* („căldare”); păstrarea grupului inițial *čr-*, în croata literară înlocuit cu *cr-*, cum ar fi în exemplele *črv* („viern”), *črn* („negru”). O particularitate a dialectului torlac este reducerea declinării la un singur caz dependent, dar acest proces nu se observă în graiurile carașovene, care au menținut sistemul de declinare dezvoltat.

3. Trăsături ale graiurilor carașovene explicabile prin influența limbii române

În pofida conservatorismului lor, graiurile carașovene sunt încă expuse influenței permanente a limbii române, ceea ce lasă urme la toate nivelurile lingvistice. Această influență este susținută de coexistența limbilor în acest mediu, respectiv de bilingvismul membrilor minorității croate.

În lucrare se va face o prezentare a situației actuale din graiurile carașovene, încercându-se stabilirea unor trăsături care pot fi explicate prin influența limbii române, cu exemplificări predominant din graiul satului Carașova.

1.1. Fonologia

Împrumuturile lexicale recente din limba română mențin în graiurile carașovene structura fonologică originală. De exemplu, adjectivul românesc *încăpățânat* împrumutat în croata carașoveană primește desinența *-an* specifică formării adjectivelor, analogă practic celei românești *-at* deja existente în cuvântul respectiv, devenind astfel *încăpățânatan* (păstrând fonemele românești /i/ și /ă/). Odată cu adaptarea avansată se pierd trăsăturile fonetice specifice limbii române și necunoscute în graiul respectiv, astfel că, de exemplu, rom. *amânat* devine car. *amanat* și rom. *deal* își pierde diftongul, devenind car. *del*.

Influența românească nu se face simțită numai în cuvintele împrumutate. Conservarea unor foneme, cum ar fi /b/, /dz/ și /h/ este susținută de situația din limba română și dialectele ei.⁵ Pe de altă parte, tendința de devocalizare a lui *r̥* și *l̥* este rezultatul contactului cu limba română, cu toate că predomină încă lexemele în care ele se păstrează⁶.

Cea mai importantă modificare fonologică în graiurile carașovene, care se datorează influenței românești, este transformarea sistemului de accente, respectiv lichidarea cantității vocale, și pierderea opoziției tonice. Mihai Radan arată însă că există încă unele cuvinte în care cantitatea vocalică contează și în prezent⁷.

⁴ M. Radan, *Graiurile carașovene azi. Fonetica și fonologia*. Uniunea Sârbilor din România, Timișoara, 2000, p. 81-82.

⁵ *Ibidem*, p.143, 152.

⁶ *Ibidem*, p. 206.

⁷ *Ibidem*, p. 206.

1.2. Morfologia

Nivelul morfologic este cel mai stabil și ca atare cel mai puțin influențat de limba română, dar unele procese interne de transformare au fost susținute de realitatea morfologică din limba română înconjurătoare.

La verbe, apariția viitorului format cu auxiliarul *lam* (*laš, la, lamo, late, la/laju*) în graiurile carașovene prezintă un punct de interes științific⁸. Viitorul cu *lam* se formează prin adăugarea construcției *da + verbul la prezent*⁹, ceea ce corespunde conjunctivului în limba română. Viitorul format cu infinitiv este păstrat în adverbul *biće* (*bit + će – „ar fi, probabil”*).

La adjective, comparația sintetică în graiurile carașovene a dispărut practic, menținându-se numai la câteva adjective mai des întrebuințate, dar chiar și în aceste cazuri, dublată de cea analitică, mai nouă. De exemplu, de la adjectivul *dobar* („bun”) se folosește și comparativul *bolji*, dar paralel și *po dobar*, apărând chiar și forma hibridă *po bolji*. Comparația analitică cu ajutorul adverbelor specifice *po* pentru formarea comparativului și, respectiv, *naj* pentru formarea superlativului (de exemplu: pozitiv *lep* „frumos”, comparativ *po lep*, superlativ *naj lep*; în croată literară *lijep, ljepši, najljepši*) corespunde mai bine situației din limba română decât celei din limba croată (sau din alte idiomi bazate pe dialectul *štokavian*). Aceasta nu se poate însă considera cu certitudine o influență românească, mai probabilă fiind ipoteza referitoare la evoluția internă, existentă înainte de migrația care i-a adus în contact cu poporul român și limba română¹⁰.

Și procedeul analitic al comparației, ca și restricția întrebuințării infinitivului vizibilă în inovarea modului de formare a viitorului, reprezintă un balcanism lingvistic, respectiv un fenomen care depășește contactul lingvistic româno-croat în satele carașovene.

Încă un fenomen lingvistic observabil în graiurile carașovene este sărăcirea fondului substantivelor feminine terminate în consoană. Femininele în consoană reprezintă un grup destul de restrâns în cadrul substantivelor, dat fiind faptul că majoritatea femininelor se termină în *-a*, iar majoritatea substantivelor terminate în consoană (deci în *-ø*) aparțin genului masculin. Se observă tendința ca substantivele feminine la origine să treacă la genul masculin ori să-și schimbe forma prin sufixare, incluzându-se astfel în grupul femininelor terminate în *-a*. Emil Petrovici¹¹ a înregistrat, printre altele, substantivele *krv* („sânge”) și *opas* („coadă”) ca feminine, dar astăzi ele se întâlnesc la forme masculine, după Mihai Radan chiar și *sol*¹² („sare”). Exemple ale procesului contrar ar fi *smrtka* (< *smrt* „moarte”), *bolečina* (< *bolest* „boală”). Limba română nu are o influență directă în acest sens, ci probabil doar prin faptul că nu cunoaște feminine terminate în consoană.

⁸ E. Petrovici, *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*, București, Imprimeria națională, 1935., p. 190-191.

⁹ M. Radan, *Interferențe româno-sârbo-croate oglindite în graiurile carașovene*, în: *Probleme de filologie slavă*, V, Timișoara, Tipografia Universității de Vest, 1997, p. 117.

¹⁰ *Ibidem*, p. 118.

¹¹ E. Petrovici, *op. cit.*, p. 153.

¹² M. Radan, *Graiurile...*, p. 212.

1.3. Sintaxa

Spre deosebire de morfologie, urmele contactului cu o limbă de structură semnificativ diferită se observă foarte bine în planul sintactic. În primul rând, balcanismele sunt cel puțin comune graiurilor carașovene și limbii române, chiar și dacă nu reprezintă neapărat un rezultat al interferenței.

Folosirea infinitivului în satele carașovene este atât de restrânsă, încât E. Petrovici scria în 1935 că infinitivul ca formă verbală în graiul carașovenilor este „definitiv condamnat”¹³. În pofida prognozei pesimiste, până acum infinitivul din graiurile carașovene n-a dispărut complet, dar este preponderent înlocuit cu *da* + *prezent*, coresponzător conjunctivului românesc.

Un alt balcanism, și anume reluarea formei neaccentuate a pronumelui personal la dativ și acuzativ în construcții românești de tipul *mie nu-mi trebuie*, se observă și în graiurile carașovene: *meni mi* ne treba („*mie nu-mi trebuie*”), *tebe te* mrze („pe *tine te* urăsc”) ¹⁴, paralel cu construcțiile în care forma accentuată apare nedublată de cea neaccentuată: *njemu vele* ¹⁵ („*lui îi zic*”). Mihai Radan semnalează acest fapt lingvistic corect ca un fenomen mai nou ¹⁶.

Și alte construcții românești, necunoscute în dialectul *štokavian*, apar de regulă în graiurile carașovene, ca de exemplu folosirea participiului după „trebuie”. Astfel, pe lângă *treba da se kupi* („trebuie să se cumpere”), apare firesc și *treba kupeno* („trebuie cumpărat”), ca o influență a limbii române.

În ceea ce privește topica, s-a remarcat cu justete că postpunerea adjectivului (*devka velika* – „fata mare”) este explicabilă prin influența românească ¹⁷. Pe de altă parte, deși este adevărat că formele neaccentuate verbale și pronominale sunt atât în sârba literară, cât și în croata literară obligatoriu enclitice („*vidio si*” – „ai văzut”), în timp ce în graiurile carașovene ele ocupă fără restricții și poziții de proclitice (*si vedel* – „ai văzut”), nu trebuie trasă concluzia, așa cum consideră Petrovici și reia Radan, că modificarea topicii s-a produs sub influența românească ¹⁸, dat fiind faptul că fenomenul este cunoscut și în alte dialecte.

Mai puțin numeroase sunt cazurile în care se pot observa modificări după modelul românesc și în sintaxa timpurilor verbale. Folosirea aoristului în satele carașovene este destul de restrânsă și, sub influența limbii române, funcția rezervată aoristului o preia în unele cazuri perfectul compus, ca în exemplul: *Sam ošal!* („Am plecat!” cu sensul „Plec imediat, plec acum”).

Se întâmplă mai des schimbarea recțiunii verbale – verbul *pomognem*¹⁹ (a ajuta), care inițial impune dativul, devine tranzitiv, așa cum este și în română, iar tot după modelul românesc „a spune la” („Cum se spune la...?”) se zice *kazasti na*, cu toate că verbul inițial a fost tranzitiv. Reflexivul *svađam*²⁰ *se* („a se certa”) devine tranzitiv – *svađa me nena* („mă ceartă tata”).

¹³ E. Petrovici, *op. cit.*, p. 189.

¹⁴ Exemplu preluat din M. Radan, *Interferențe...*, p. 119.

¹⁵ Exemplu preluat din M. Radan, *op. cit.*

¹⁶ M. Radan, *op. cit.*

¹⁷ E. Petrovici, *op. cit.*, p. 220, Radan, *Interferențe...*, p. 120.

¹⁸ E. Petrovici, *op. cit.*, p. 220, Radan, *Interferențe...*, p. 119.

¹⁹ Se dă persoana întâi a prezentului, infinitivul nefiind atestat.

²⁰ Se dă persoana întâi a prezentului, infinitivul nefiind atestat.

Comunitatea fiind expusă limbii române zilnic, calcul lingvistic este un fenomen previzibil, iar exemplele sintactice sunt numeroase – locuțiuni adverbiale: *po tragu* („pe urmă”), *sve tako* („tot așa”); locuțiuni verbale: *prosisti volju* („a cere voie”), *imati brigu* („a avea grijă”), *učinisti za sramotu* („a face de rușine”).

Cea mai însemnată modificare din interiorul sistemului graiurilor carașovene care se poate atribui influenței române o reprezintă modificarea sistemului genurilor, mai precis a genului neutru²¹, dar care are consecințe clare și asupra genului masculin. Fenomenul nu este strict sintactic, dar se face simțit cel mai mult în acordul cuvintelor. Ca și în cazul femininelor terminate în consoană, și grupul substantivelor neutre este relativ mic ca număr, ceea ce face, evident, să fie și mai sensibil la influențe. Genul neutru din română diferă semnificativ de genul neutru din limbile slave. Spre deosebire de limba română, în care substantivelor de genul neutru le corespund determinanții (adjectivele, pronumele) pentru masculin la singular și pentru feminin la plural, genul neutru are în croată forme specifice (cu terminațiile *-o* și *-e*), ceea ce-l distinge clar de celelalte genuri. Dacă în română un substantiv de genul neutru este substituit la singular de pronumele *el* (identic cu cel de genul masculin) și la plural de *ele* (identic cu cel de genul feminin), în croată ar trebui să fie înlocuit cu pronumele *ono* (la plural *ona*), distinct de *on* masculin (cu pluralul *oni*) și *ona* feminin (cu pluralul *one*). În croata vorbită în satele carașovene însă, pronumele *ono* ca pronume personal nu există²² (există pronumele demonstrativ omonim), iar substantivul neutru se înlocuiește cu pronumele masculin *on*, fapt ce se poate explica prin influența limbii române. De exemplu, un carașovean scrie pe o pagină web despre satul său: „želimo upoznati svakoga gdje se Karaševo nalazi i po čemu je *on poseban*“ (chiar străduindu-se să folosească limba literară, face această omisiune, ghidându-se după graiul matern), adică într-o traducere mai liberă: „vrem să facem cunoscut tuturor unde este *Carașova* și prin ce *el* este *specific*”. *Karaševo* fiind de genul neutru, ar fi de așteptat să se folosească pronumele neutru *ono* în acest caz. Dar folosirea formei *on*, inițial masculine, influențează și adjectivul, care apare și el la forma de masculin, deoarece se face acordul cu pronumele. Consecințele se simt și mai departe, formele de masculin apărând și în propoziții în care subiectul nu este exprimat, de exemplu: „Je l’ *svaren*?” („Este *fier*?”) în care adjectivul se referă la un substantiv neutru – *mleko* („lapte”). Sau ar trebui să presupunem altfel: adjectivul se referă la pronumele masculin *on*, care înlocuiește substantivul neutru *mleko*.

Însă fără „intermedierea” pronumelui, forma adjectivului este de regulă cea specifică genului neutru: *mleko vareno* („laptele fier”). O excepție (poate nu singura) o constituie exemplul *mlad²³ dete* („copil tânăr”), unde se observă totuși acordarea substantivului neutru cu adjectivul masculin. În acest caz trebuie presupus și efectul semanticii, substantivul *dete* în graiurile carașovene denumind doar o persoană masculină (spre deosebire de croata literară, unde termenul *dijete* se referă în aceeași măsură și la fete, și la băieți).

²¹ Ideile expuse aici fac parte dintr-o cercetare mai amplă, aflată în curs de pregătire, referitoare la natura genului neutru în graiurile carașovene.

²² E. Petrovici enumeră ca pronume personale numai *on* și *ona*, dar nu comentează lipsa pronumelui de genul neutru.

²³ Pierderea sonorității în sfârșitul cuvântului (fiind redundantă) nu se marchează în această lucrare. Se pronunță *mlat*.

Factorii interni care facilitează fenomenul descris al modificării genului neutru îi reprezintă numărul limitat al substantivelor de genul neutru și omonimia desinențelor de genul neutru și cel masculin în flexiune. Cu toate că structura limbii este destul de mult afectată prin acest proces, sistemul genurilor este conservat, situația fiind deocamdată (cu speranțe și pentru viitor) departe de aceea din graiurile/grauii croaților din Molise (Italia), aflați în contact tot cu o limbă romanică, în care genul neutru aproape a dispărut²⁴.

O caracteristică a limbilor slave este folosirea pronumelui reflexiv-posesiv, inexistent în limba română. Graiurile carașovene nu cunosc pronumele reflexiv-posesive (în croată *svoj*), încă o trăsătură care poate fi explicată prin influența limbii române.

1.4. Lexicul

Lexicul graiurilor carașovene este puternic influențat de limba română. Împrumuturile sunt numeroase și din toate ariile semantice.

Dar chiar și atunci când nu se împrumută lexeme din limba română, unele modificări ale semnificației pot fi explicate prin influența limbii române. Așa de pildă, în loc să existe două cuvinte distincte pentru „nepot = fiu al fiului sau al fiicei” și „nepot = fiu al fratelui sau al surorii”, în graiurile carașovene există, fără a împrumuta termenul românesc, un singur cuvânt, *unuk*, pentru ambele semnificații (ar fi de așteptat ca lexemul *unuk* să acopere numai prima semnificație). Este evidentă tendința de a crea un paralelism, o analogie între limba de mediu și limba maternă.

Și frazeologia carașovenă este influențată de limba română. Unele frazeologisme se citează în limba de origine, adăugând frecvent fraza *rekal je Vla* („a spus românul”), altele se traduc, se calchiază: *držasti za slutno* („a ține de urât”), *gojisti svinju pred klanje* („a îngrășa porcul în ajun”). Unele expresii din limba română se preiau fără a fi traduse, însă adaptate fonologic, așa că de exemplu „până-i lume” devine *panaj lume*.

Chiar și formarea cuvintelor este afectată, într-o parte mai mică, de influența românească. Folosirea sufixelor românești este frecventă la apelative²⁵; de exemplu, cu sufixul românesc *-ul* se formează apelativul *Ludul* („Nebunul”, din *lud* = „nebun”), iar după sufixul românesc dialectal *-oañă*²⁶ se creează *Sufljonja* („soția lui Suflea”).

4. Concluzii

Datorită coexistenței seculare și predominanței limbii române ca limbă oficială, a învățământului superior și a mijloacelor de informare, graiurile croaților carașoveni din România se află sub o influență permanentă a limbii române. Această influență se reflectă la toate nivelele lingvistice. Uneori, realitatea din limba română susține fenomene interne, așa cum se întâmplă în cazul păstrării unor foneme, alteori limba română influențează activ structura acestor graiuri, ca de exemplu în cazul începutului de dezintegrare a genului neutru.

Unele fenomene comune graiurilor carașovene și limbii române se numără printre balcanismele lingvistice, de pildă înlocuirea infinitivului cu construcția *da + prezent* (corespunzătoare conjunctivului românesc) sau reluarea formelor pronominale la dativ și acuzativ.

²⁴ A. Sammartino, *Grammatica della lingua croato-molisana = Gramatika moliškohrvatskoga jezika*, Montemitro: Fondazione „Agostina Piccoli”, Zagreb: Profil international, 2004, p. 40.

²⁵ M. Radan, *op. cit.*, p. 125.

²⁶ *Ibidem*.

Cel mai puternic sunt afectate sintaxa (schimbarea recțiunii verbale, folosirea restrânsă a infinitivului) și lexicul graiurilor carașovene. Numeroasele împrumuturi lexicale, folosirea mijloacelor românești de formare a cuvintelor, calchierile frazeologismelor după modelul românesc, sunt consecința naturală atât a bilingvismului carașovenilor, cât și a faptului că sunt zilnic expuși contactului cu limba română.

Carașova Croatian Speeches in Their Interference with Romanian Language

In Romania, the Croatian minority is one of the smallest ethnic minorities in number. A part of it, Carașova Croats community, inhabit seven villages in Banat: Carașova (Karaševo), Nermet (Nermaid), Clocotici (Klokotič), Iabalcea (Jabalče), Lupac (Lupak), Rafnic (Ravnik) and Vodnic (Vodinik).

Carașova local speeches represent a linguistic unity, but there are also specific differences between each of them.

Although they have been spoken for at least five centuries, Carașova speeches have been (and still are) permanently exposed to Romanian language influences. That can be observed especially on lexical level (for example loan words), but also on other levels, such as syntactic one (for example collocations built after Romanian model). This influence is reinforced by Croatian minority members' bilingualism. In this paper we present actual situation in Carașova speeches, trying to establish features that can be explained by Romanian influence. Examples that are used are predominantly from the Carașova village speech.

*Universitatea din Zagreb
Croația*

